

Irena Kolbas

Etnografski muzej Zagreb
Zagreb
Hrvatska
ikolbas@emz.hr

UDK 069.02:81](497.5)

Pregledni rad
Primljeno: 15. travnja 2011.
Prihvaćeno: 20. travnja 2011.

Dokumentiranje i muzealizacija ugroženih jezika Hrvatske

Autorica je izgradila teoretski i metodološki okvir za dokumentiranje i muzealizaciju jezika na temelju kojeg je započela s dokumentiranjem ugroženih jezika Hrvatske: rusinskog, istrorumunjskog i arbanaškog jezika. U radu se opisuju pripreme za rad i dokumentiranje jezika na terenu te donose rezultati i zaključak. Zaključuje se kako se jezik može održati samo interpersonalnom komunikacijom bez koje jezik može ostati samo u pisanom obliku: bez govora i razgovora među govornicima, on prestaje biti živi jezik. Također se smatra da uz ugrožene jezike treba dokumentirati i stabilne jezike u svrhu očuvanja njihovih sadašnjih oblika.

Ključne riječi: dokumentiranje jezika, muzealizacija jezika, ugroženi jezici, Hrvatska

Dokumentiranje ugroženih jezika Hrvatske

1. Uvod

Dokumentiranje jezika ili lingvističko dokumentiranje, prema Himmelmannu, zapisivanje je jezičnih praksi određene govorne zajednice. Prema ovoj definiciji dokumentiranje jezika temeljno se razlikuje od opisivanja jezika kojem je svrha zapisivanje jezika kao sustava apstraktnih elemenata, konstrukcija i pravila.¹

Dokumentiranje jezika, kao disciplina, aktualno je već petnaestak godina, a posljednjih pet godina doživljava pravi procvat. Lingvisti intenzivno rade na metodologiji dokumentiranja kao i na prikupljanju podataka na terenu. Ta je disciplina nužno multidisciplinarna jer koristi koncepte i tehnike lingvistike, etnografije, psihologije i drugih disciplina.

¹ <http://www.hrelp.org/documentation/whatisit/> (26.09.2010.)

Rad na dokumentiranju jezika velikim je dijelom potaknut alarmantnim prognozama lingvista o izumiranju većine jezika svijeta tijekom sljedećih nekoliko desetljeća.² Njihovim izumiranjem nestaju i dijelovi kultura, ponekad i cijele kulture koje ostaju bez jezičnog konteksta. Brojne ustanove poput UNESCO-a³ i ICOM-a⁴ također su uočile važnost očuvanja jezika svijeta kao dijela kultura svijeta započevši s organiziranjem programa zaštite jezika. Zanimljiv je podatak da jezici nestaju u jednakom omjeru kao što nestaju i živa bića (Hagège, 2005: 180).

Ministarstvo kulture Republike Hrvatske u popis nematerijalne kulturne baštine uvrstilo je nekoliko hrvatskih govora i jedan “nehrvatski” jezik, “istro-rumunjske govore”.⁵ Tijekom pisanja ovog rada,⁶ u kolovozu 2010., Ministarstvo je donijelo rješenje o uvrštenju arbanaškog govora u Registar kulturnih dobara Hrvatske – Listu zaštićenih kulturnih dobara.⁷

2. Teoretski i metodološki okvir dokumentiranja jezika

Za razliku od većine drugih koncepata dokumentiranja jezika usmjerenih na očuvanje leksika, sintakse, gramatike, književnosti, folklora i drugog (Austin, 2010), ovaj je rad izgrađen unutar teoretskog i metodološkog okvira fokusiranog na dokumentiranje svakodnevne interpersonalne komunikacije, svakodnevnog (raz)govora izvornih govornika jezika. Razgovor je ono što pokazuje da je jezik živ, da se na njemu može komunicirati (Hagège, 2005; Hymes, 1980). Komunikacija je primarno relevantna za život jezika (Sperber, Wilson, 1988).

Od brojnih lingvističkih teorija, za dokumentiranje svakodnevne interpersonalne komunikacije najprimjerenijima za izgradnju teoretskog i metodološkog okvira činile su se univerzalna pragmatika Jürgena Habermasa i teorija relevancije Sperbera i Wilsonove (Kolbas, 2007). Ovdje donosim samo kratke i najvažnije dijelove tih teorija relevantne za dokumentiranje jezika i adaptirane za potrebe ovog rada.

2.1. Univerzalna pragmatika

Pragmatički principi muzealizacije upućuju da bi jezike i govore trebalo snimati pri **govornom činu** i u **stvarnom komunikacijskom kontekstu**. To znači da jezike treba bilježiti u različitim mogućim situacijama: obiteljskim, socijalnim, ritualnim i svakodnevnim.

² Hagège: *Zaustaviti izumiranje jezika, Zagreb, Disput, 2005.*

³ <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=EN&pg=00139> (25.03.2007)

⁴ http://www.museum.or.jp/icom-J/pdf/E_news2003/extra/p10_2003-4.pdf (25.06.2007.)

⁵ <http://min-kulture.hr/default.aspx?id=3650> (23.06.2010.)

⁶ Zahvaljujem prof. Aleksandru Stipčeviću na podatku kao i na pomoći za dogovore u vezi arbanaškog govora.

⁷ <http://min-kulture.hr/default.aspx?id=3650> (20.09.2010.)

Pritom izranjaju brojna i raznovrsna pitanja. Koje kriterije postaviti? Tko je **relevantni govornik** nekog jezika ili govora? Što ga određuje kao takvog? Habermas pita: koliko se sugovornici međusobno doista razumiju? Koliko je njihov govor istinit? Koje su namjere govornika i koje su prepoznate i prihvaćene u komunikaciji? Koliko se sugovornici uopće slažu oko vokabulara? Kolika je komunikacijska vrijednost iskaza sugovornika (Habermas, 1979)? Drugi pragmatičari, pa i drugi lingvisti i fonetičari, pitali bi sljedeće: koliko je govor roditelja relevantan za određivanje jezične kompetencije govornika čiji se govor treba dokumentirati i kasnije muzealizirati? Koliko je relevantna okolina s kojom komuniciraju, obrazovanje ili verbalna umješnost? Koje su to situacije i konteksti koji su primjereni dokumentiranju jezika i govora? Treba pri tome imati u vidu i ritualnost određenih govornih situacija.

2.2. Teorija relevancije

Jedna od najintrigantnijih teorija, koja više i nije tako nova, jest teorija relevancije. Ona ima polazište u pragmalingvistici, bliska je univerzalnoj pragmatici, ali i komunikologiji i drugim “ladicama” ili “kavezima” podjela disciplina, te nudi objašnjenja mogućnosti ili možda nemogućnosti dokumentiranja jezika. Ta teorija govori da je izražavanje, prepoznavanje tuđih namjera i komunikacije, izrazito individualno i podliježe raznim faktorima (Sperber, Wilson, 1988). Najjednostavnije je tu teoriju objasnio Theodore Zeldin, jedan od najvećih intelektualaca današnjice i suprug Deirdre Wilson, jedne od tvoraca teorije relevancije. U knjizi *Intimna povijest čovječanstva*, o teoriji relevancije Zeldin kaže:

“Teorija relevantnosti je uništila uvjerenje u to da je komunikacija jednostavno pitanje enkodiranja i dekodiranja poruka: otkrila je da ljudi interpretiraju ono što vide u svjetlu svojih proteklih iskustava, a u pravilu postupajući kao više-manje slobodni prevoditelji, koji nisu nikad sigurni u dobiveni rezultat. Nema ključa koji će nekoga u potpunosti osposobiti da uđe u tuđi um. Dignitet i tajanstvo svakog pojedinca ostaju netaknuti. Komunikacija je fluidno i fleksibilno ljepilo.” (Zeldin, 2005: 224).

2.3. Metodologija i etički principi rada

Za rad s govornicima bilo je potrebno pripremiti upitnik, ali i znati **kako** raditi s njima.

Rad s govornicima na terenu implicira etičnost. Intervjuirane osobe moraju biti upoznate s načinom i svrhom rada, kako će se rad odvijati, moraju znati da će biti snimane i pristati na to. Pitanja u intervjuu moraju biti jasna i nedvosmislena, bez “učenih” formulacija. Govornici imaju pravo odbiti odgovore na neka pitanja i to treba prihvatiti bez diskusije. Govornicima se ne smiju sugerirati ili nametati odgovori, čak i ako su neodlučni u nekim odgovorima, te ih se ne smije prisiljavati na odgovor. Ako nam se učini da govornik nije razumio pitanje, treba mu postaviti potpitanje formulirano na drugačiji način. Nikako mu se ne smije reći: “Niste me razumjeli!” To je uvredljivo i neprijemeno (Kolbas, 1997).

Kao etnologu, poznato mi je iz iskustva rada na terenu da istraživač često mora, osobito kod starijih ljudi, odslušati i ono što mu nije potrebno za istraživanje: to su obično iznošenja raznih problema govornika. Odslušavši te probleme, istraživač uspostavlja bolju vezu sa sugovornikom, stječe povjerenje i time dobiva bolje rezultate pri radu: govornici su opušteniji jer istraživača više ne doživljavaju kao stranu osobu. Idealno bi bilo da se prije samog snimanja istraživač i govornik upoznaju tijekom više susreta i boravaka istraživača kod govornika i zajednice (Guérin, 2010), no to često nije moguće. Korisnost prethodnog poznavanja istraživača u ovom je istraživanju uočena na primjeru rada u Arbanasima: kako su govornici već poznavali istraživača, istraživanje se odvijalo u jako dobrim komunikacijskim uvjetima.

Pristojno je i korisno da istraživač donese neki dar u obitelj ili društvo kod kojeg će raditi istraživanje: znak pažnje uvijek je dobrodošao i pokazuje zahvalnost istraživača za spremnost govornika na suradnju kao i za njihovo potrošeno vrijeme. Govornici će tada također biti bolji u komunikaciji.

Moguće je da će govornici zatražiti plaćanje suradnje. To nije uobičajeno, mada se može planirati. Stoga treba jasno reći da se suradnja ne plaća i da neće biti plaćena: ne smije se govornicima obećavati “neke novce” naknadno niti išta što se ne misli učiniti.

Govornicima treba pristupiti kao prema ravnopravnim osobama, što one i jesu. Ne smije ih se patronizirati niti ponašati kao da ste na bilo koji način superiorni. Govornike treba uvažavati kao osobe koje istraživačima čine uslugu i treba poštovati što su pristali na suradnju i dali nam dio svojeg vremena (Kolbas, 1997).

3. Počeci dokumentiranja ugroženih jezika Hrvatske

Ideju dokumentiranja jezika u svrhu njihove muzealizacije predstavila sam u pozvanom izlaganju *Muzealizacija jezika na Devetom seminaru Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*, održanom u Poreču 23.-25. studenog 2005.⁸ U izlaganju sam predstavila i teoretski i metodološki okvir za dokumentiranje jezika koji sam izgradila u svrhu dokumentiranja, zaštite jezika kao nematerijalne baštine i njegove muzealizacije – pohrane i zaštite u muzeju sa svrhom očuvanja i rada na jeziku.

Rad na dokumentiranju i muzealizaciji jezika na principima predstavljenim u objavljenom članku (Kolbas, 2007) nastavlja se uključivanjem u znanstveni projekt “*Interkulturalni pristup etničkoj različitosti i identitet: Hrvatska – Europa*” (MZOŠ, Institut za migracije i narodnosti, 2007-) dr. sc. Jadranke Čačić-Kumpes.⁹

Godine 2007. započinem terenski rad na dokumentiranju jezika dokumentiranjem rusinskog jezika kao jednog od ugroženih jezika Hrvatske.

⁸ http://public.carnet.hr/akm/AKM_ostali/akm9/sazeci.htm (25.06.2007)

⁹ http://www.imin.hr/_str.aspx?id=57&projekt_id=28&tip=1 (04.07.2010)

Krajem 2008. držim predavanje o muzealizaciji jezika studentima muzeologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

U srpnju 2009. godine izlaganjem *Muzealizacija jezika Hrvatske* teoretski i metodološki okvir svoga rada predstavljam na skupu *Dani žejanskog i vlaščkog jezika*. U okviru izlaganja pokazan je i kraći primjer dokumentiranja rusinskog jezika.¹⁰

U travnju 2010. radim na dokumentiranju istrorumunjskih govora sela Žejane i Nova Vas u Istri, a u lipnju 2010. na dokumentiranju arbanaškoga govora u Zadru.

3.1. Priprema za rad na terenu

Pripreme za rad na terenu uključuju sakupljanje i proučavanje podataka o jezicima na kojima se planira raditi kao i upoznavanje sa sadašnjom situacijom na terenu. Sva su snimanja planirana s dvije skupine govornika: jednom mlađom i drugom starijom. Snimanje se sastoji od dva dijela: intervjua s govornicima i međusobnog razgovora govornika. Jezici su u ovom radu predstavljeni redosljedom dokumentiranja na terenu: rusinski u prosincu 2007., istrorumunjski u travnju 2010. te arbanaški u lipnju 2010. godine.¹¹

3.2. Dogovori za snimanja i sociolingvistički upitnik

Rad s govornicima triju jezičnih zajednica sastojao se od prethodnih dogovora u kojima su bili obaviješteni o tome što se od njih traži: sociolingvistički intervjui i snimanje njihova razgovora s obitelji, prijateljima ili mještanima. Sociolingvistički intervjui sastojao se od niza pitanja govornicima s osnovnim podacima o govorniku, znanju istraživanog jezika i poznavanju podataka o njemu i drugo. Osnovni je kriterij pri odabiru govornika bio da im je to materinski, prvi jezik. Samo su takvi govornici uzimani u obzir za istraživanje (Guérin, 2010). Upitnik je sadržavao i pitanja o stavovima prema svom jeziku unutar svoje jezične zajednice kao i stav u govornim situacijama drugog, hrvatskog jezika. Upitnik je minimalno mijenjan za potrebe pojedinog jezika i pazilo se da osnovni koncept upitnika ostane isti.

Upitnik za govornike jezika

Datum i mjesto:

Ime i prezime (nadimak?) (za žene i djevojačko prezime)

Gdje ste i kada rođeni?

Otkad ovdje živite (ako niste ovdje rođeni)?

Gdje su Vam rođeni roditelji?

¹⁰ Migracijske i etničke teme 25 (2009), 3: 295–299

¹¹ U tekstu ću ravnopravno koristiti termine govor i jezik jer za sva tri istraživana jezika jednako se može govoriti o jezicima kao i o govorima.

Koje su oni narodnosti?

Koje ste Vi narodnosti?

Znate li otkud su došli Vaši preci u ove krajeve?

Koje ste vjeroispovijesti (ako se želite izjasniti o tome)?

Koji ste školu završili i što Vam je zanimanje?

Koje obrazovanje imate?

Kojim jezikom / jezicima govorite?

Govorite li govorom kraja (mjesta) gdje živite?

Govorite li isti govor kao i Vaši sumještani?

Ako je odgovor da: govorite li ga stalno ili povremeno?

Znate li još neko ime za taj jezik?

Tko ga tako naziva i zašto?

Kojim jezikom Vam govore majka i otac?

Govore li stalno tim jezikom?

Govore li i neki drugi jezik, ako da, kada?

Koji Vas je jezik učila majka (otac ili onaj uz koga ste odrasli)?

Govorite li i Vi neki drugi jezik i kada?

Snatrate li da jednako dobro govorite oba jezika?

Govori li se u vašoj kući samo taj jezik ili još neki, koji i kada?

Jesu li svi članovi porodice pripadnici Vaše nacionalnosti?

Jeste li učili materinski jezik u školi?

Ako jeste, koliko dugo?

Na kojem Vam se jeziku obavljala nastava?

Jeste li učili i neki drugi jezik u školi?

Učite li svoju djecu materinski jezik?

Znaju li Vaša djeca bez problema govoriti tim jezikom?

Koriste li ga u razgovoru s drugom djecom i drugima?

Govore li Vaši roditelji drugačije od Vas?

Ako govore, što mislite zašto?

Koriste li neke riječi koje Vi ne koristite? (žargoni)

Jesu li to riječi iz Vašeg materinskog jezika?

Što mislite i znate o vlastitom jeziku?

Nestaje li vaš jezik?

Je li Vam to važno?

Osjećate li nelagodu u kontaktu s govornicima hrvatskoga jezika?

Mislite li da Vaš jezik manje vrijedi ili se manje cijeni?

Koristite li ga i u druženju s prijateljima ili drugima?

Govorite li hrvatski ili neki drugi jezik radije nego li materinski?

Uvijek ili samo ponekad u nekim situacijama?

Znate li gdje se još Vaš jezik govori u Hrvatskoj osim u Vašem mjestu?

Znate li što o Vašem materinskom jeziku izvan Hrvatske?

Intervju je, kao i razgovor govornika, sniman video-kamerom kako bi se zabilježile njihove reakcije na pitanja što često više govori od izgovorenih riječi. Govornici su na sve unaprijed upozoreni i snimano je samo uz njihov pristanak.

3.3. Pronalaženje sugovornika

Važno je za istraživanje naći odgovarajuće sugovornike: one kojima je jezik koji se želi dokumentirati materinski, koji su kompetentni govornici tog jezika, koji nemaju govornih mana ili bilo koju drugu osobinu koja bi mogla ometati dobru komunikaciju (Guérin, 2010). Na prvi pogled čini se apsurdnim da je manji problem dokumentiranje ugroženih jezika od dokumentiranja stabilnih jezika: u tim slučajevima većina govornika relevantni su govornici jer je mali izbor govornika.

S obzirom na to da su svi govornici koji su sudjelovali u ovom istraživanju uz materinski govorili i hrvatski jezik, nije bilo problema pri uspostavljanju osnovne komunikacije i vođenju intervjua budući da se sve odvijalo na hrvatskom. U suprotnom, kada se radi o govorniku koji ne govori hrvatski, potrebno je pronaći jezičnog posrednika, odnosno prevoditelja. Idealno bi pak bilo da istraživač poznaje jezike koje dokumentira jer bi njegova komunikacija s govornikom bila puno bolja. No, poznavanje jezika govornika doista mora biti dobro jer inače istraživač može ispasti smiješan i nekompetentan.

U slučaju rusinskog jezika bilo je dosta teško pronaći sugovornike. Većina govornika s kojima je razgovarano odbila je suradnju, mahom zbog snimanja razgovora. Zanimljivo je da su mnogi od njih članovi kulturno-umjetničkog društva koje prezentira narodne nošnje, plesove i pjesme Rusina i već su više puta imali javne nastupe pred

kamerom i na televiziji. Pretpostavka je da je problem u tome što je snimanje razgovora, govor i razgovor nešto što se doživljava kao zadiranje u privatnost osobe i (raz)govor pred kamerom nije poželjan. Nastup s kulturno-umjetničkim društvom je nastup u skupini gdje individualnost i osobnost pojedinca nisu ugroženi. Pretpostavka je i da je rad s Rusinima otežan nakon ratnih zbivanja 1990-ih što je opsežna tema koja zahtijeva zaseban rad.

Kod istrorumunjskih govora situacija je bila nešto lakša iako isprva nije bilo moguće naći dovoljan broj govornika, vjerojatno zbog istog razloga kao i kod Rusina: nespremnost govornika na zadiranje u privatnost njihove svakodnevne interpersonalne komunikacije.

Kod Arbanasa nije bilo nikakvih problema za pronalaženje sugovornika. Vjerojatan je razlog to što je osoba koja je bila veza za suradnju član njihove zajednice rodom iz Arbanasa. Presudna je zacijelo bila i činjenica što je istraživačica više puta bila u Arbanasima i što je obiteljski povezana s nekima od njih. Snimanje u Arbanasima bilo je upravo onakvo kakvim ga je autorica i zamislila u svojoj metodologiji rada (Kolbas, 2007): govornici su bili izrazito opušteni omogućivši tako spontani razgovor, koliko je to uopće izvedivo u prisustvu kamere.

Očekivani je problem koliko je govor uopće spontan i time relevantan za dokumentiranje, kad je govornik svjestan da ga se snima i kad će, često nesvjesno, paziti kako govori, što znači da neće govoriti onako kako inače govori svakodnevno i neobavezno i da će govor tijekom vjerojatno biti drugačiji, ukočeniji ili afektiran. Snimanje u Arbanasima pokazalo je točnost pretpostavke da poznavanje istraživača doprinosi spontanijem (raz)govoru govornika.

4. O dokumentiranim jezicima

Za rad na terenu potrebno je upoznavanje s jezicima koji će biti predmet dokumentiranja i istraživanja kao i konteksta u kojem žive ti jezici: povijesnog, društvenog i drugog. Jezici su prikazani redoslijedom rada na njima.

4.1 Rusinski jezik

Slika rusinskog jezika vrlo je složena i u mnogim segmentima dosad nerazriješena. O tome je detaljno pisala lingvistica Eugenija Barić (2007), i sama Rusinka i govornica rusinskoga jezika.

U Hrvatskoj ima 2.337 Rusina i većinom su u istočnoj Slavoniji: u Vukovaru (924), Mikuševcima (493 što čini 73,2% stanovništva), Petrovcima (737 ili 57% stanovnika), nešto je govornika u Starim Jankovcima, Piškorevcima, Andrijevcima i Andrijaševcima, Rajevom Selu i Gunji. Rusina ima i u Zagrebu, Vinkovcima, Osijeku, Županji i Rijeci.

Svi su podaci prema popisu stanovništva iz 2001. godine.¹² Naravno da broj Rusina nije jednak broju govornika rusinskog jezika: jedno je kako se stanovništvo izjašnjava po nacionalnosti, drugo je broj govornika. "Rusinsko pitanje" izrazito je složen problem. Brojne su teorije o porijeklu Rusina i njihova jezika, imena jezika i njegove veze s ostalim slavenskim jezicima, osobito ukrajinskim. Brojne su i teorije koje razmatraju otkud su Rusini došli u ove krajeve i jesu li uopće prije dolaska postojali kao jezična i kulturna zajednica. Godina 1831. smatra se godinom njihova dolaska u Hrvatsku.

Dodatni su problemi višestruki etnonimi i imena jezika: Rusini sami sebe nazivaju Rusnaci, austrougarski je etnonim Ruteni. Rusinski jezik sami Rusini nazivaju ruskim jezikom, a lingvisti uočavaju elemente i istočnoslavenskih i zapadnoslavenskih jezika, a uvrštava se u ovu potonju skupinu. Prema Barić, rusinski je ogranak ukrajinskoga (2007: 337) pa nije neobično što ga mnogi Ukrajinci ne priznaju kao zaseban jezik.

4.2. Istrorumunjski jezik

Istrorumunjski jezik naziv je za dva govora na području Istre. Jedan je žejanski i govori se u mjestu Žejane na istočnom rubu Ćićarije. Drugi se oblik naziva vlaški i govori se u području Ćepičkog polja u nekoliko mjesta: Šušnjeвица, Nova Vas, Brdo, Jesenovik, Letaj i drugdje. Govori su međusobno razumljivi. Osnovna im je razlika što u žejanskom ima dosta kroatizama, dok u vlaškom prevladavaju talijanizmi. Danas ima oko 150 govornika istrorumunjskog koji su su uglavnom srednje ili starije dobi, dok ga djeca više uopće ne govore.

Istrorumunjski je naziv koji su tim govorima dali lingvisti. Sami ga govornici nikad tako ne nazivaju. Lingvisti su takav naziv odabrali očito zbog toga što ti govori potječu iz rumunjskog jezika. Vjerojatna je genetska srodnost i s izumrlim veljotskim jezikom otoka Krka (Kovačec, 1998: 241).

Govornici istrorumunjskog došli su u Istru krajem 14. stoljeća prvo u Žejane, kasnije i u druga mjesta Ćepičkog polja.¹³ Vjerojatno su došli iz sjeverne Dalmacije gdje su ih nazivali Morlacima. Nazivi okolnog stanovništva za pridošlice su Ćići, Ćiribirci, Vlasi i Rumunji. Za sebe većinom kažu da su Hrvati, te Vlasi ili Ćiribirci, kako se nazivaju govornici južno od Učke U povijesti su se nazivali i Rumeri (Kovačec, 1998: 240).

Posljednjih nekoliko godina započet je rad na očuvanju istrorumunjskog jezika.¹⁴

4.3. Arbanaški jezik

Arbanaški govor ili jezik arhaični je oblik gegijskog narječja albanskog jezika koji su Arbanasi donijeli u ove krajeve početkom 18. stoljeća. U leksiku, danas je to mješavina

¹² http://hr.wikipedia.org/wiki/Rusini_u_Hrvatskoj (04.07.2010)

¹³ <http://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%86iribirci> (15.07.2010)

¹⁴ <http://www.vlaski-zejanski.com/Novosti-i-dogadanja/pregled/dani-vlaskog-ili-zejanskog-jezika-2009--zilele-de-vlska-ali-zejnska-limba-2009/182-00> (26.07.2010)

nastala pri susretu s jezicima s kojima su bili u kontaktu: turskim, talijanskim i hrvatskim. Arbanasi su porijeklom iz područja Skadra, a potomci su imigranata iz tri sela u okolici Bara u Crnoj Gori: Šestani, Briska i Livari. Došli su u tri migracijska vala. Pri dolasku u Hrvatsku, na putu do Zadra manji je dio ostao u Baškoj Vodi i na Čiovu. Prvo su se nastanili u hrvatskom selu Zemuniku Donjem, a 1726. godine došli su do Zadra gdje ih i danas ima najviše i gdje se još jedino govori arbanaški jezik. Dio grada, Arbanasi, nazvan je po njima. U Zemuniku Donjem živi još nekoliko arbanaških obitelji, ali više ne govore arbanaški. U Zadru su s vremenom poprimili leksik jezika okruženja: talijanskog i hrvatskog. S obzirom na to da su došli iz unutrašnjosti na obalu gdje su se počeli baviti ribarstvom, ribarsko nazivlje koje nisu imali u jeziku preuzeli su većinom iz hrvatskog jezika. Naravno da je zbog višestoljetnog okruženja u kojem živi, vokabular sadašnjeg arbanaškog jezika natopljen talijanizmima i kroatizmima.

5. Rad na terenu

Snimanje rusinskog planirano je u Petrovcima kod Vinkovaca, no ni nakon brojnih pregovora nije se našlo nikoga tko bi bio voljan razgovarati pred kamerom. To što su Petrovci rusinsko-ukrajinsko selo sigurno je jedan od razloga što Rusini nisu bili spremni na razgovor: spomenuta ratna zbivanja samo su zakomplicirala već ionako loš status Rusina koje Ukrajinci uglavnom svojataju i ne priznaju im zaseban jezik.

Konačno je snimanje dogovoreno u Mikluševcima koje je većinsko rusinsko selo. Prema popisu iz 2001. Mikluševci imaju 486 stanovnika. U Mikluševcima djeca uče rusinski u školi uz učiteljicu koja je završila studij rusinskog jezika i književnosti u Novom Sadu. To je jedini fakultet u ovim krajevima na kojem postoji zaseban studij rusinskog jezika. Štoviše, prema kazivanju učiteljice Marije Homa koja je bila i jedna od (su)govornica za istraživanje, to je jedini fakultet na svijetu na kojem se uči bačvansko-srijemski dijalekt rusinskog jezika. Zahvaljujući toj mladoj učiteljici uspjeli smo sakupiti odgovarajuće govornike koji su bili spremni na intervju i snimanje razgovora.

Govornici istrorumunjskog jezika snimani su u dva sela: Žejanima i Šušnjevići.¹⁵ Ovi su lokaliteti odabrani kako bi se zabilježila oba osnovna govora istrorumunjskoga jezika. Govornici govore nazivaju prema mjestu u kojem se govore, odnosno prema etnonimu kojim ih se naziva: žejanski govor u Žejanima, općina Matulji pokraj Rijeke te vlaški u većini drugih mjesta u području Čepićkog polja u Istri. S obzirom na to da su ta dva govora već dulje izdvojena i imaju neke različitosti, primjereno ih je nazivati vlaško-žejanskim govorima. Međusobno su razumljivi. Rad je protekao bez ikakvih problema.

Dok su većina drugih govornika vjerojatno zbog nelagode pred kamerom i prisustva nepoznate osobe bili suzdržani, neki i neprirodni u razgovoru ne znajući o čemu bi

¹⁵ Drugi intervju i snimanje obavljani su u Šušnjevići, iako su govornici bili iz Nove Vasi, prvoga susjednog sela.

međusobno razgovarali, govornici arbanaškog bili su spremni razgovarati i više nego je bilo potrebno za snimanje. Vjerojatni su razlozi međusobno poznavanje istraživačice i nekih govornika, možda i mentalitet i temperament govornika. Time se mogu detaljnije pozabaviti stručnjaci raznih disciplina koji će raditi na snimljenom materijalu.

Mnogi stariji Arbanasi i danas tečno govore talijanski, pa se za većinu starijih ljudi može reći da su trilingvalni. Stariji ljudi govore hrvatski, talijanski i arbanaški. Mlađi su ili bilingvalni govornici hrvatskog i talijanskog ili, rjeđe, hrvatskog i arbanaškog dok najmlađi govore samo hrvatski jezik kao materinski jezik. Tu se pokazuje termin “materinski” kao ne baš primjeren jer mnogim je majkama tih mladih Arbanasa materinski jezik arbanaški ili talijanski, a djeca su govornici samo hrvatskoga ili talijanskog jezika. Roditelji današnjih starijih ljudi većinom nisu znali hrvatski jezik, već su govorili arbanaški i talijanski. Ti govornici imaju dosta talijanizama u arbanaškom govoru jer su odrastali u doba talijanske vladavine nad Zadrom. Mlađi govornici koji su odrastali nakon pripojenja Zadra Hrvatskoj očekivano imaju u govoru više kroatizama.

U Arbanasima živi oko 3.500 stanovnika, ali je teško odrediti koliko je od njih kompetentnih govornika arbanaškog jezika. Osim starijih ljudi od kojih gotovo svi govore arbanaški, govore ga i neki ljudi srednje generacije, dok od mladih tek neki ponešto razumiju, ali ga ne govore.

Najmlađi govornik arbanaškog je Mihovil Modrinić. Ovaj dvadesetomogodišnjak kaže kako ne razumije govor zadarskih Albanaca, tek pokoju riječ, dok Albanci razumiju njegov arbanaški govor. Kažu mu Albanci da ljepše govori od njih jer prepoznaju stariji govor koji smatraju boljim i jer ga smatraju starinskim i očuvanijim oblikom jezika. Mihovil ne zna hoće li nastaviti s prenošenjem arbanaškog. Vjerojatnost za to je mala jer nema vršnjaka s kojima bi mogao razgovarati. Moguće je da je on posljednji govornik arbanaškog jezika.

5.1. Koje smo nacionalnosti?

Od pedesetak pitanja u upitniku, ključna su bila ona vezana za nacionalnost govornika te stav prema vlastitom jeziku i znanje o njemu.

Govornici rusinskog se po nacionalnosti većinom izjašnjavaju kao Rusini, ali ih ima koji se izjašnjavaju kao Hrvati, Srbi, Jugoslaveni i Ukrajinci. Ima ih i neopredijeljenih.

Govornike istrorumunjskog pogrešno je nazivati Istrorumunjima. Sami se mahom izjašnjavaju kao Hrvati, neki naglašavaju da su Čiribirci ili Vlasi, ali Hrvati. Lingvisti su iz razumljivih genetskih razloga te govore nazvali istrorumunjskima, ali su govornicima time napravili “medvjedu uslugu”: potaknuti tim nazivom i porijeklom tih govora, pohode ih rumunjski lingvisti u namjeri da dokažu da je to “oaza Rumunja” u Hrvatskoj. Mještani su ljuti kad dođu Rumunji jer shvaćaju da im žele nametnuti rumunjski identitet. Pričaju kako su prije nekoliko godina rumunjski lingvisti čak doveli pravoslavnog svećenika u namjeri da ih prevedu na pravoslavlje! Svi govornici istrorumunjskog su Hrvati katolici koji su u potpunosti preuzeli hrvatsku tradiciju

pa tako i vjeru. Upravo su mještani Žejana poznati kao zvončari i nastupaju s tim pokladnim običajima posvuda po Hrvatskoj i izvan nje. Rješenjem Uprave za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture Republike Hrvatske,¹⁶ utvrđeno je da zvončari - godišnji pokladni ophodnici na području Kastavštine, imaju svojstvo kulturnog dobra kao i istrorumunjski govori.

Albert Mikleuš, govornik vlašskog (nema nikakve veze s Mikluševcima!) nakon snimanja iznio je svoje dvojbe oko identiteta: je li on Hrvat kad mu materinski nije hrvatski jezik, je li Ćiribirac ili Vlah, što bi on trebao biti? Nažalost, ovo nije snimljeno, a pokazuje da se lakše govori što se misli kad se ugasi kamera.

Svi se Arbanasi danas izjašnjavaju kao Hrvati. U literaturi s početka 20. stoljeća navedeni su kao Arbanasi. Don Mijo Ćurković 1922. godine navodi: "*On (Arbanas) je po vjeri katolik, a po narodnosti Arbanas*".¹⁷ Kako su Arbanasi i Zadar do 1947. godine bili pod Italijom, u to doba su se mnogi izjašnjavali kao Talijani. Većina je Talijana Arbanasa nakon pripojenja Zadra Hrvatskoj otišla u Italiju.¹⁸ Mlađi su ljudi ili bilingvalni govornici hrvatskog i talijanskog ili, rjeđe, hrvatskog i arbanaškog, dok najmlađi govore samo hrvatski jezik kao materinski jezik.

Dvojbe govornika ukazuju ponovno koliko je identitet naučena ili očekivana i promjenjiva kategorija. To također pokazuje kako jezik ne mora nužno biti presudan za identitet i da je identitet fluidan i promjenljiv što je uzrokovano raznim faktorima: povijesnim, socijalnim, kulturološkim, ekonomskim i drugim.

5.2. Znanje o vlastitom jeziku i stav prema njemu

Više je pitanja u upitniku bilo o jeziku govornika. Većina govornika pokazala je dobro poznavanje podataka o svom jeziku, ovisno o interesu i obrazovanju pojedinca. Znali su barem približan broj govornika i gdje se sve jezik govori u Hrvatskoj ili izvan Hrvatske. Poznato im je otkuda su i odakle im potječe njihov jezik. I govornici nižeg obrazovnog statusa znali su barem neke podatke o svom jeziku. Moguće je to jedan od pokazatelja važnosti jezika za zajednicu. No izumiranje jezika upućuje da odgovor nije jednoznačan i da jezik ipak nema tu snagu održanja: većina je govornika iskazala zabrinutost zbog nestajanja jezika. No većina tih istih govornika nije iz raznih razloga učila svoju djecu materinski jezik. Razloga tome je više i neki su izrečeni:

1. ženidbom za Hrvata/Hraticu dijete je učilo samo hrvatski jezik; u okruženju hrvatskih govornika smatralo se da je učenje ikojega drugog jezika, pa i materinskog, suvišno i nepotrebno;
2. kod Arbanasa koji su do 1947. godine bili pod talijanskom upravom, talijanski je očekivano bio jezik koji su djeca učila jer je on bio tada jezik šire zajednice.

¹⁶ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5232> (22.11.2010.)

¹⁷ <http://hr.wikipedia.org/wiki/Arbanasi>

¹⁸ Mnogi su mještani to pripojenje doživjeli kao okupaciju (podatak iz osobnih istraživanja), no očito su s vremenom Hrvatsku i hrvatstvo prihvatili kao svoje.

Taj zaključak o društvenoj superiornosti hrvatskoga ili talijanskoga jezika pak nije u skladu s odgovorom na pitanje: Mislite li da vaš jezik manje vrijedi ili se manje cijeni? Na to su pitanje **svi** govornici, gotovo s čuđenjem ili čak zapanjenošću rekli: Ne. To je tema kojom bi se mogli pozabaviti kognitivisti, psiholingvisti, sociolingvisti kao i mnogi drugi stručnjaci. Diskrepancija stava o jeziku i stvarnog ponašanja u govornoj komunikaciji te stvarnog odnosa prema jeziku vrlo je zanimljiva tema i sigurno će naći svoje istraživače.

Neki od rusinskih govornika ne smatraju da im jezik nestaje jer ima još dovoljno govornika i djeca ga uče u školi. Marija Homa iz Mikluševaca kaže kako je i prije stotinjak godina prognozirani nestanak rusinskoga, ali se još i danas uči u školi i govore ga djeca, premda sve manje. Usvajanje i učenje materinskog jezika u ranoj dobi svakako je bitan faktor preživljavanja jezika. Očekivano je da će se u mjestu Mikluševcima, gdje su Rusini većinsko stanovništvo, vjerovati u održanje vlastitog jezika, tim više što je jedna od govornica učiteljica rusinskog jezika koji predaje u mjesnoj osnovnoj školi. I sama je učila rusinski u osnovnoj školi, ali kao izborni jezik. U Mikluševcima većina djece uči rusinski od svojih roditelja i nastavlja ga učiti u školi. Uпитno je, međutim, koliko djeca govornici rusinskog zaista svakodnevno govore taj jezik i ostaju li odraštanjem aktivni govornici rusinskog jezika te s kojom razinom jezične kompetencije.

Druga govornica, također iz Mikluševaca, Euvgenija smatra da rusinski jezik ipak pomalo nestaje jer ga djeca sve manje govore. Razlog tomu vidi u činjenici što ih roditelji ne uče rusinski, no smatra da možda, s obzirom na jačanje nacionalne svijesti koje ona uočava među Rusinima, ipak ima šanse za održanjem rusinskog jezika.

Govornici istrorumunjskog svjesni su nestajanja svojih govora i žale zbog toga. I oni su, kao i jedna govornica rusinskoga, istaknuli kako televizija i mediji djeluju na nestajanje jezika: nemaju televizijskog programa na materinskom jeziku. Kako djeca dosta vremena provode gledajući televiziju, ona im postaje sredstvo usvajanja i učenja jezika jer na televizijskom programu mogu slušati samo hrvatski jezik kao jezik zajednice koji razumiju. Govornici navode da se djeca znaju sramiti svoga govora i zato jer ga ne susreću u medijima. Mauro Doričić iz Žejana navodi kako se kao dijete sramio svoga žejanskog govora, no s godinama je shvatio, kao i mnogi njegovi vršnjaci, da je jezik bogatstvo, a ne sramota.

Marija Fable iz Nove Vasi misli kako vlašskog govora više neće biti za 20-30 godina. Točno je odredila koliko treba da ugroženi jezik nestane. Nažalost, indicije kazuju da je u pravu. Zaključila je tako jer su u doba njene mladosti gotovo sva djeca znala vlaški, a neka čak nisu ni znala hrvatski. Danas djeca većinom znaju samo hrvatski. Tako je točno pretpostavila da je vrijeme stasjanja jedne generacije koje traje 20-30 godina i vrijeme nestajanja jezika.

Govornici arbanaškog svjesni su nestajanja svog jezika i žale za time, osobito oni stariji. Posljednjih stotinu godina arbanaški govor nestaje pod dominacijom talijanskog i hrvatskog jezika. Društvo zadarskih Arbanasa pokrenulo je u svibnju 2010. godine tečaj arbanaškog jezika. Tu se pokazala svjesnost o potrebi očuvanja jezika, no tečaj su pohađali većinom stariji ljudi, njih tridesetak, dok mlađi nisu pokazali osobit

interes. Očito je da malobrojni mladi govornici nisu pretjerano zainteresirani za održanje arbanaškog govora. Oni više ne mogu razgovarati sa svojim vršnjacima na arbanaškom i ne vjeruju da će ga prenositi na svoje potomstvo. Ovdje se ponovno pokazuje primarna važnost korištenja jezika u svakodnevnoj komunikaciji za njegovo održanje. Bez interpersonalne komunikacije, razgovora na jeziku, on nestaje. Moguće je da će ti mladi govornici kasnije promijeniti stav prema materinskom jeziku, poput spomenutog primjera sa žejanskim govorom, ali ostaje pitanje hoće li tada više biti sugovornika za održanje komunikacije i kroz nju, jezika.

6. Zaključak

Činjenica da djeca uče jezik od svojih roditelja, točnije rečeno, da ga usvajaju u djetinjstvu, od prvorazredne je važnosti za očuvanje jezika (Jelaska, 2001). Jedino tako jezik može opstati. S tim se stavom mnogi lingvisti ne slažu i smatraju da tečajevi jezika mogu održati ili “uskrsnuti” umiruće jezike. Jedini jezik koji je tako “uskrsnuo” suvremeni je hebrejski zahvaljujući višestrukome spletu povoljnih okolnosti (Hagège, 2005: 235; Matasović, 2005: 235-236). Brojni se jezici nastoje oživiti, ali, u pravilu, ostaju na razini folklora, a ne svakodnevne komunikacije. I u Arbanasima je od 2010. godine pokrenut tečaj arbanaškog jezika za koji je stanovništvo pokazalo interes, ali većinom se radi o starijoj populaciji. Istrorumunjski se također zadnjih nekoliko godina nastoji sačuvati.

Kod sva tri dokumentirana jezika prepoznajemo proces odumiranja jezika. Govore ga još samo stariji ljudi, stanovništvo srednjih godina već nešto slabije, a djeca samo iznimno ili razumiju tek pokoju riječ. Nešto je bolja situacija s rusinskim koji se uči u školi za razliku od istrorumunjskog i arbanaškog koji nisu nikad bili jezici nastave i školskog obrazovanja.

U slučaju istrorumunjskog valja istaknuti kako se puno bolje održava u dijaspori, i da je broj govornika tamo znatno veći. Jezike dijaspore također bi trebalo dokumentirati jer su to često arhaičnije forme jezika.

Govornici sva tri jezika primijetili su da su njihovi današnji govori sve više “natopljeni” kroatizmima. To ne znači samo da im materinski jezik nestaje, već da ga doslovice i proždire (Calvet, 1974) jezik sredine, hrvatski.

Ovaj je rad temeljen na važnosti snimanja svakodnevne govorne komunikacije. Učenje djece od malena materinskom govoru i održavanje svakodnevne komunikacije na tom jeziku uvjeti su bez kojih jezik ne može preživjeti (Sperber, Wilson, 1988). Da je izumiranje jezika normalno, nije samo darvinističko gledanje. Jezici su oduvijek nestajali, ostavljajući često jezike-potomke ili su nestajali bez potomaka. Jezik je živi organizam i očekivano je da se tako nešto s njim događa. Danas je, osobito za francuske lingviste (Hagège, 2005), problem što globalizacija donosi snažnu dominaciju engleskog jezika. Činjenica jest da se zbiva, možemo to tako nazvati, svojevrsna globalizacijska

glotofagija uz "lokalne" glotofagije poput ove dokumentirane u Hrvatskoj. No svi se jezici mijenjaju, starije forme jezika odumiru, stvaraju se nove forme, prvenstveno na razini leksika. Ideja ovog rada jest dokumentiranje ugroženih i umirućih jezika, ali i dokumentiranje i zaštita i onih stabilnih, po broju govornika velikih jezika. Ugrožene i umiruće jezike treba dokumentirati jer nestaju, stabilne jezike također treba dokumentirati jer i kod njih nestaju sadašnji oblici jezika i s njima dijelovi suvremene kulture slično kao i u slučaju ugroženih i umirućih jezika (Pires, 2010).

Također je potrebno istražiti koliko su zbivanja u Hrvatskoj 1991.-1995. godine utjecala na status i stanje jezika manjina i ugroženih jezika: je li priznavanjem statusa hrvatskog kao državnog jezika oslabljen ili ojačan status i stanje drugih jezika koji se govore u Hrvatskoj (Jurić-Pahor, 2010)?

Nacionalni identitet se i u ovom istraživanju ponovno pokazuje kao fluidna i promjenjiva kategorija koja je ovisna o političkim, povijesnim, kulturološkim, socijalnim i mnogim drugim čimbenicima. Jezik i identitet nisu nužno vezane kategorije: dok se govornici rusinskog jezika većinom smatraju Rusinima, govornici istrorumunjskih govora mahom se izjašnjavaju kao Hrvati, jednako kao i Arbanasi. Kod Arbanasa nacionalni identitet mijenjao se prema povijesnim i političkim prilikama što nije ni neočekivano niti neuobičajeno.

Dokumentirani materijal zahtijeva daljnu analizu stručnjaka za pojedine jezike. Ovakvo dokumentirani jezici mogu se muzealizirati i biti na raspolaganju stručnjacima raznih disciplina za daljnji rad na jezicima i u svrhu njihove prezentacije.

Na kraju, ali ne po važnosti, želim najtoplije zahvaliti svim svojim govornicima - sudionicima u snimanju govora. Ne želim ih nabrajati jer bih izostankom ikojeg imena mogla nekoga uvrijediti, a to nikako ne želim.

Također zahvaljujem na nesebičnoj pomoći kolegama koji su mi do sada pomagali pri snimanju: Sanji Lazanin, Ani Montan i Svenu Marčeliću. Bez njih bi, kao i bez (su)govornika, ovaj rad bio neizvediv.

Literatura

Austin, Peter, ur. 2010. *Language documentation and description*. vol.7. School of Oriental and African Studies, London.

Barić, Eugenija. 2007. *Rusinski jezik u procjepu prošlosti i sadašnjosti*, Zagreb, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Calvet, Louis-Jean. 1974. *Linguistique et colonialisme: petit traité de glottophagie*. Paris, Payot.

Guérin, Veronica. 2010. Trust me, I am a linguist!: building a partnership in the field. U *Language documentation and conservation* 4/2010, str. 22-33. <http://nflrc.hawaii.edu/ldc/2010/> (05.07.2010).

Hagège, Claude. 2005. *Zaustaviti izumiranje jezika*. Zagreb, Disput.

Fishman, Joshua Aaron, ur. 2001. *Handbook od language and ethnic identity*. Oxford, University press.

Habermas, Jürgen. 1979. *Communication and the Evolution of Society*, Boston, Beacon press.

Hartley, Peter. 2004. *Inerpersonal communication*. 2nd ed. Routledge, London and New York. <http://www.google.com/books?hl=hr&lr=&id=HxQkmzOv3JQC&oi=fnd&pg=PR7&dq=hartley+p+interpersonal&ots=aMF8OVONPl&sig=yDslccJVa7L0X7xz94vg84jAiGw“v=onpage&q&f=false>.

Hymes, Dell. 1980. *Etnografija komunikacije*. Beograd, BIGZ.

Jelaska, Zrinka. 2001. Govornici u susretu – usvojeno i naučeno vladanje jezikom u istome društvu, *Društvena istraživanja*, 56, 10/2001, 6, str. 977-990.

Jurić-Pahor, Marija. 2010. Kako se naučimo sovražiti svoj jezik, U *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*, 50/1-2(2010), str. 29-33.

Kolbas, Irena. 2009. Dani vlaškog ili žejanskog govora, U *Migracijske i etničke teme* 25(2009) 3, str. 295-299.

Kolbas, Irena. 1997. Kako raditi etnografiju riječima: pristup kazivaču. U *Radovi hrvatskog društva folklorista*, 5-6(1997), 295-304.

Kolbas, Irena. 2007. Muzealizacija jezika Hrvatske: muzeji naglas. U *Govor: časopis za fonetiku*: 24 (2007), 1, 3-14.

Kovačec, August. 1998. *Istrorumunjsko-hrvatski rječnik*. Pula, Mediteran.

Matasović, Ranko. 2005. *Jezična raznolikost svijeta*. Zagreb, Algoritam.

Pires, Acrisio. 2010. What's lost when languages are. *Science*, 28/328, str. 431 www.sciencemag.org (23.04.2010).

Sperber, Dan, Wilson Deirdre. 1988. *Relevance: Communication and Cognition*, Cambridge, Harvard University press.

Zeldin, Theodore. 2005. *Intimna povijest čovječanstva*, Zagreb, VBZ.

http://www.museum.or.jp/icom-J/pdf/E_news2003/extra/p10_2003-4.pdf (26.09.2010.)

<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=EN&pg=home>(26.09.2010.) <http://www.hrelp.org/events/angeredvoices/> (26.09.2010.)

<http://portal.unesco.org/culture/en/ev.php> (06.10.2009.)

<http://www.nn.hr/clanci/sluzbeno/1999/1284.htm> (17.07.2010)

<http://www.hrelp.org/documentation/whatisit/> (14.06.2010.)

<http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?lg=EN&pg=00139> (23.06.2010)

<http://www.livingtongues.org/background.html> (14.06.2010.)

<http://www.vlaski-zejanski.com/Novosti-i-dogadanja/pregled/dani-vlaskog-ili-zejanskog-jezika-2009--zilele-de-vlska-ali-zejnska-limba-2009/182-00> (26.07.2010)

<http://hr.wikipedia.org/wiki/Arbanasi> (04.07.2010)

<http://hr.wikipedia.org/wiki/%C4%86iribirci> (15.07.2010.)

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=5232> (22.11.2010.)